

Leszek C. Belzyt
Uniwersytet Zielonogórski
ORCID 0000-0002-1460-7327

LUDNOŚĆ WARSZAWY W ŚWIETLE SPISÓW PODATKOWYCH Z I POŁOWY XVII WIEKU

Prowadząc badania dotyczące liczby i struktury ludności miast w okresie późnego średniowiecza i wczesnonowoczesnym, niebagatelną rolę odgrywają tzw. źródła „masowe”. Zaliczyć do nich należy przede wszystkim księgi przyjęć do prawa miejskiego, spisy o charakterze fiskalnym, spisy mieszkańców różnego rodzaju oraz spisy kwatremistrzowskie. Znany historyk i archiwista niemiecki, Heinrich Reincke (swoją drogą członek NSDAP w latach 1937-1945, bezkrytycznie podchodzący do działań nazistów) zauważył, że władze miejskie w tamtym czasie wszystkie zestawienia, wskazujące na liczbę mieszkańców, najczęściej traktowały jako „ściśle tajne”. Dokumenty o charakterze statystycznym niszczone, a do dziś w archiwach dotrwały zaledwie szczątkowe notatki w brulionach lub na marginesie ksiąg miejskich. Do publicznej wiadomości przekazywano całkiem inne dane – znacznie zawyżone, jeżeli chodziło o podniesienie rangi miasta lub znacznie zaniżone, kiedy rajcom zależało na uzyskaniu zwolnienia z podatków lub obniżenia danin na rzecz władzy zwierzchniej¹. Pod koniec XIX wieku Karl Bücher w swojej pracy o mieszkańcach Frankfurtu nad Menem w XIV i XV wieku podkreślił, że szczególnie wartości podczas badań stanu zaludnienia mają dane o liczbie domów oraz spisy podatkowe i różnorodne spisy mieszczan². Stanisław Kutrzeba już w 1900 roku zastosował całkiem nowoczesną metodę obliczeń stanu zaludnienia Kazimierza pod Krakowem na koniec XIV wieku na podstawie spisów podatkowych (tzw. szosu), przyjmując wskaźnik 4,68 w stosunku do liczby mężczyzn wymienionych

¹ Zob. np. H. Reincke, *Bevölkerungsprobleme der Hansestädte*, „Hansische Geschichtsblätter” 1951, 70, s. 1-33. We Freiburgu rada miejska w 1247 r. podała, że miasto zamieszkiwało 40 tys. osób, gdyż zależało jej na uzyskaniu zgody na utworzenie drugiej parafii w mieście. W rzeczywistości stan ludności wynosił zapewne poniżej 7 tys. osób. Zob. P.-J. Schuler, *Die Bevölkerung der Stadt Freiburg im Breisgau im Spätmittelalter. Möglichkeiten und Grenzen einer quantitativen Quellenanalyse*, [w:] *Voraussetzungen und Methoden geschichtlicher Städteforschung*, wyd. W. Ehbrecht (Städteforschung A/7), Köln-Wien 1979, s. 151.

² K. Bücher, *Die Bevölkerung von Frankfurt am Main im 14. und 15. Jahrhundert*, Tübingen 1886, s. 24. Z nowszych prac: W.G. Rödel, „Statistik” in vorstatistischer Zeit. *Möglichkeiten und Probleme der Erforschung frühneuzeitlicher Population*, [w:] *Bevölkerungsstatistik an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit. Quellen und methodische Probleme im überregionalen Vergleich*, wyd. K. Andermann, H. Ehmer (Oberrheinische Studien 8), Sigmaringen 1990, s. 16-17.

w badanych listach podatników³. Wskaźnik ten wynikał z danych zawartych w spisie ludności Norymbergi z 1449 roku, który wyjątkowo zachował się do dziś. Obecnie obliczeń na podstawie „zосу” dokonuje się raczej, mnożąc liczbę podatników (nie tylko mężczyzn, ale także nielicznych kobiet) przez wskaźnik wielkości rodziny. Przed II wojną światową badacze przyjmowali ten wskaźnik z reguły w wysokości 5 osób, w nowszych opracowaniach stosuje się jednak wskaźnik około 4 osób⁴.

Hektor Ammann w klasycznym już artykule sprzed kilkudziesięciu lat, w którym zadawał pytanie: „Jak duże było miasto średniowieczne?”, uważał, że rodzina mieszczańska liczyła 5 osób, ale w przypadku podatników polecał zastosowanie przelicznika 3-5 osób, w zależności od sposobu dokonywania spisu podatkowego⁵. Wymienić tutaj jeszcze warto artykuł Mariana Biskupa, dotyczący zaludnienia miasta Mergentheim w 1586 r. Analizując dosyć dokładny spis podatkowy historyk ten wyliczył, że rodzina mieszczańska w tym małym mieście (ok. 2 tys. mieszkańców) liczyła średnio wyraźnie ponad 5 osób (5,36), co jest wskaźnikiem zadziwiająco wysokim. Składały się na niego przeciętnie 1,88 osób dorosłych, 2,46 dzieci i 1,02 służby⁶. Należałoby więc wnioskować, że w większych miastach, ze względu na bogatsze mieszczaństwo i większą liczbę służby, przelicznik ten w okresie wczesnonowożytnym mógłby wynosić nawet 6-7 osób na rodzinę⁷.

W niniejszym opracowaniu podczas badań zastosowaliśmy historyczną metodę krytyki źródeł, potrzebną zwłaszcza podczas wyciągania wniosków na ich podstawie o majątku i przynależności kulturowo-etnicznej wyszczególnionych tam osób. Dodatkowo użyte zostały wskaźniki, którymi posługuje się demografia historyczna przy obliczaniu liczebności mieszkańców miast na podstawie spisów podatkowych, biorąc zwłaszcza pod uwagę liczbę podatników i liczbę domów mieszkalnych. Wskaźniki te, wyliczone przez historyków, skrótowo zostały zaprezentowane powyżej.

W Polsce powstało już kilka obszernych monografii bazujących na źródłach masowych dla okresu późnego średniowiecza⁸. Z moich własnych doświadczeń chciałbym

³ S. Kutrzeba, *Ludność i majątek Kazimierza w końcu XIV stulecia*, „Rocznik Krakowski” 1900, 3, s. 183-201.

⁴ Por. w tej sprawie np. H. Ditt, *Ältere Bevölkerungs- und sozialstatistische Quellen in Westfalen. Methoden der Auswertung*, [w:] *Voraussetzungen und Methoden...*, s. 116 oraz 112-113.

⁵ H. Ammann, *Wie groß war die mittelalterliche Stadt?*, [w:] *Die Stadt des Mittelalters*, wyd. C. Haase, t. 1: *Begriff, Entstehung und Ausbreitung* (Wege der Forschung 243), Darmstadt 1969, s. 409-410.

⁶ M. Biskup, *Die Einwohnerverzeichnisse der Stadt Mergentheim aus dem 16. Jahrhundert*, „Zeitschrift für Württembergische Landesgeschichte” 1985, 44, s. 143-163.

⁷ Ważną metodologicznie pracą w opisywanej tutaj kwestii jest artykuł: H. Samsonowicz, *Zagadnienia demografii historycznej regionu Hanzji w XIV-XV w.*, „Zapiski Historyczne” 1963, 28, s. 523-555. Tam również stan europejskich badań nad demografią historyczną miast.

⁸ Zob. zwłaszcza: J. Wiesiołowski, *Socjotopografia późnośredniowiecznego Poznania*, Warszawa 1982; M. Goliński, *Socjotopografia późnośredniowiecznego Wrocławia (przestrzeń-podatnicy-rzemiosło)*, (Acta Universitatis Wratislaviensis No 2010, Historia 134), Wrocław 1997 oraz K. Mikulski, *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII wieku*, Toruń 1999.

zwrócić uwagę, że zachowane w archiwach spisy podatkowe bardzo rzadko są wykorzystywane w badaniach, chociaż zawarte tam informacje przynoszą wiele różnorodnych danych: o liczbie domów, liczbie podatników, nazwiskach i imionach mieszczan oraz o ich stanie majątkowym. Można je wykorzystać do ustalenia topografii miasta, jak również do odtworzenia struktury ludności pod kątem majątkowym, językowo-etnicznym, zawodowym i społecznym. Szczególnie bogate w informacje są przykładowo krakowskie spisy szosu z początku XVII wieku⁹. Wciąż niedoceniane są wydane w kilku tomach krakowskie księgi przyjęć do prawa miejskiego, a zwłaszcza bardzo przydatny spis kwatermistrzowski Aleksandra Biedrzyckiego z 1632 roku¹⁰. Z kolei spisy podatkowe z przełomu XVII i XVIII wieku dla Zielonej Góry w ogóle nie były jeszcze wykorzystywane przez badaczy dziejów miasta. Nie dostarczają one tak wielu dodatkowych informacji jak spisy krakowskie, ale i tak pozwalają na oszacowanie liczby mieszkańców, ukazanie ich struktury majątkowej oraz – w znacznie mniejszym stopniu – struktury zawodowej i społecznej¹¹.

Warszawa, która począwszy od 1611 roku – a nie od 1596 – jak to ciągle powtarza się w literaturze popularnej i nawet fachowej – stała się siedzibą króla, jego rodziny i jego dworu¹², budziła z tego względu już od dawna wzmożone zainteresowanie licznych historyków. Niniejszy temat nie jest więc całkiem nowy. Dotychczasowe opracowania

⁹ Archiwum Państwowe w Krakowie [cyt. dalej: APKr], Akta miasta Krakowa [cyt. dalej: AmKr], sygn. 2565, 2566, 2568 i 2574 (listy z lat 1601-1607 obejmujące cztery kwartały miejskie i dwa przedmieścia, należące do miasta). Ponadto warto dla porównania uwzględnić mniej wyczerpujące spisy z lat 1578-1593 (sygn. 2526, 2542, 2555, 2559) oraz z 1614 r. (sygn. 2586, 2587, 2588, 2590 i 2599).

¹⁰ *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie w latach 1392-1506*, wyd. K. Kaczmarczyk, Kraków 1913; *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507-1572* (Fontes Cracovienses, 1), wyd. J. Kiełbicka, Z. Wojas, Kraków 1993; *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1573-1611* (Fontes Cracovienses, 2), wyd. J. Kiełbicka, Z. Wojas, Kraków 1994; Biblioteka PAN/PAU w Krakowie, Dział rękopisów, sygn. 1027, *Regestr gospód wszytkich w mieście Króla JM Krakowie*, k. 0-86; tenże spis został także opublikowany: *Rejestry gospód w Krakowie z lat 1632 i 1649* (Fontes Cracovienses, 11), wyd. K. Follprecht, Kraków 2005, s. 3-178. W znacznym stopniu materiały te zostały wykorzystane w: L. Belzyt, *Kraków i Praga około 1600 roku. Porównanie topograficznych i demograficznych aspektów struktury społecznej i etnicznej dwóch metropolii Europy Środkowo-Wschodniej*, Toruń 1999.

¹¹ Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, Akta miasta Zielona Góra, sygn. 89/5/22, 89/5/23, 89/5/24, 89/5/26 (spisy z lat 1688 i 1696) oraz sygn. 89/5/28 (listy z 1700 r.). Pod tą ostatnią sygnaturą w jednej księdze znajduje się kilka list, z których najciekawszy jest podatek od budynków (podymnel/kominowe, niem. Rauchfangsteuer). Książka wykorzystująca te spisy: L.C. Belzyt, *Ludność Zielonej Góry około 1700 roku. Struktura ludności w świetle spisów podatkowych*, Zielona Góra 2021.

¹² Na temat przeniesienia rezydencji królewskiej do Warszawy zob. J.M. Małecki, *Kiedy i dlaczego Kraków przestał być stolicą Polski*, „Rocznik Krakowski”, 44, 1973, s. 28-29; J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. 2: *Kraków w wiekach XVI-XVIII*, Kraków 1994, s. 169-171; J.M. Małecki, *Königliche Residenz und Stadt. Der Einfluss des Hofes auf das Wirtschaftsleben Krakaus im 16. Jahrhundert*, [w:] *Krakau, Prag und Wien. Funktionen von Metropolen im frühmodernen Staat*, wyd. M. Dmitriewa, K. Lambrecht, Stuttgart 2000, s. 94 i 97-98. Zob. także L. Belzyt, *Sprachlich-kulturelle Pluralität in Krakau um 1600. Versuch einer topographischen Beschreibung*, „Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung” 1998, 47, s. 50 oraz L.C. Belzyt, *Szlachta w mieście rezydencyjnym. Szlachecy obywatele Krakowa i Warszawy około 1600 roku (Analiza porównawcza struktury)*, Zielona Góra 2011, s. 22, 25.

dotyczące ludności Warszawy w tym okresie nie są jednak systematyczne, na czym zaciążyła sytuacja źródłowa. Wiele ze źródeł nie zachowało się po powstaniu warszawskim. Ocenia się, że podstawowe archiwalia dochowały się do dziś zaledwie w około 15%. Dotyczy to ksiąg radzieckich, ławniczych i ekonomicznych obydwu miast, czyli Starej i Nowej Warszawy oraz ksiąg korporacji rzemieślniczych, kupieckich i bractw religijnych. Niepełne są także księgi przyjęć do prawa miejskiego. Dla Starego Miasta dysponujemy w miarę pełnym wykazem dla XVI i pierwszej połowy XVII wieku¹³; część zapisków została już wydana drukiem¹⁴. Dla Nowego Miasta opublikowane zostały zaledwie listy z przełomu XV i XVI wieku¹⁵. Rozproszone i niepełne wpisy dla lat późniejszych znaleźć można w księgach radzieckich¹⁶. W 1963 roku wydanych zostało ponadto kilka rejestrów podatkowych¹⁷. Z powodu takiej sytuacji źródłowej szczególnego znaczenia nabiera opis zespołu miejskiego, sporządzony przez królewskiego muzyka oraz intendenta budowy Pałacu Ujazdowskiego, Adama Jarzębskiego w 1643 roku¹⁸. Duża część z tych niewielu zachowanych źródeł nie zostało jednak jeszcze należycie opracowanych i wykorzystanych¹⁹. Do tych ostatnich należą dwa spisy podatkowe z 1612 i 1640 roku, pomimo tego, że już dosyć dawno temu ukazały się drukiem²⁰.

Autorzy dotychczasowych opracowań o mieszkańcach Warszawy w pierwszej połowie XVII wieku korzystali kilkakrotnie z wymienionych dwóch spisów. W największym stopniu wybitna badaczka dziejów miast, Maria Bogucka, w artykule o mieszczaństwie Warszawy²¹. Zwróciła ona jednak uwagę jedynie na zróżnicowanie majątkowe ludności wynikające z obydwu wykazów. Wnioski autorki powtórzył następnie Andrzej Karpiński w swojej monografii o biedocie warszawskiej (*Pauperes*) z 1983 roku, nie wykorzystując do dalszych badań tych cennych również dla jego tematu źródeł, które

¹³ Archiwum Główne Akt Dawnych [cyt. dalej: AGAD], Stara Warszawa, sygn. 526, mikr. 829, *Album civile* (za lata 1506-1637).

¹⁴ *Album Civium Civitatis Antiquae Varsoviae. Księga przyjęć do prawa miejskiego Starej Warszawy 1506-1586*, oprac. A. Bartoszewicz, Warszawa 2000.

¹⁵ E. Kaczorowska-Pielińska, *Przyjęcia do prawa miejskiego miasta Nowej Warszawy w latach 1477-1525*, „Rocznik Warszawski” 1969, 9, s. 264-282 (na tych stronach mieści się część źródłowa).

¹⁶ AGAD, Nowa Warszawa, sygn. 1-6, *Acta consularia*.

¹⁷ *Źródła do dziejów Warszawy. Rejestry podatkowe i taryfy nieruchomości 1510-1770*, wyd. A. Bardecka, J. Rutkowska, A. Sucheni-Grabowska, H. Szwankowska, Warszawa 1963.

¹⁸ A. Jarzębski, *Gościniec albo opisanie Warszawy 1643*, wyd. W. Korotyński, Warszawa 1909 oraz nowsze wydanie: A. Jarzębski, *Gościniec albo krótkie opisanie Warszawy*, wyd. W. Tomkiewicz, Warszawa 1974. Dodać tu można także: Ł. Gołębiowski, *Opisanie historyczno-statystyczne miasta Warszawy*, Warszawa 1827.

¹⁹ Wymienione warszawskie źródła „masowe” wykorzystane zostały częściowo w monografii: L.C. Belzyt, *Szlachta w mieście rezydencjalnym...*

²⁰ *Contributio Starego miasta Warszawy A. 1612 D.*, [w:] *Źródła do dziejów Warszawy...*, s. 38-47 oraz *Rejestr poboru Starej Warszawy z 1640 r.*, [w:] *Źródła do dziejów Warszawy...*, s. 54-74.

²¹ M. Bogucka, *Mieszczaństwo Warszawy w XVI i w pierwszej połowie XVII w.*, [w:] *Spoleczeństwo Warszawy w rozwoju historycznym*, Warszawa 1977, s. 393-421.

najprawdopodobniej miał w ręku²². Spisów tych nie wymienia natomiast wcale Wanda Szaniawska w interesującym artykule o mieszkańcach Warszawy z 1966 roku, a więc w trzy lata po ich opublikowaniu²³.

Poza tą ostatnią badaczką nikt nie pokusił się o dokonanie dokładniejszych obliczeń liczby ludności na podstawie zachowanych spisów podatkowych. Wanda Szaniawska wykorzystuje w tym celu spisy szosu z 1579 i 1620 roku oraz wykaz nieruchomości z 1655 roku; osiągnięte rezultaty pozostają jednak dosyć ogólnikowe. Źródła te obejmują jedynie Starą Warszawę i jej przedmieścia. Dla Nowej Warszawy istnieją zaledwie dane z nielicznych lustracji (1564 i 1620 r.)²⁴. Niniejsze opracowanie ogranicza się terytorialnie przede wszystkim do Starej Warszawy i jej przedmieść, gdyż jej właśnie dotyczą obydwa wykazy podatkowe z 1612 i 1640 roku.

Pierwszy z tych spisów – z 1612 roku – jest imienną listą osób, które zapłaciły specjalny podatek na kontrybucję dla wojska konfederacji sapieżyńskiej, wracającego z wyprawy moskiewskiej. Sporządzono ją według porządku terytorialnego. W wykazie znajdujemy najpierw nazwiska mieszkańców Rynku Głównego, a następnie ulic Jezuickiej, Nowomiejskiej, Krzywego Koła, św. Jana, Zamkowej, Piwnej i Dunaju. Dla obszarów poza murami, a mianowicie dla Krakowskiego Przedmieścia oraz ulic Dziekańskiej, Długiej, Freta, Mostowej i dla Rybitw podano jedynie ogólną sumę zebranych pieniędzy bez nazwisk płatników. Na końcu dopisanych zostało 20 osób z „murowanego miasta”, którzy wcześniej nie zostali uwzględnieni²⁵.

W całości lista dostarcza 191 nazwisk mieszkańców Starej Warszawy bez jej przedmieść, spośród których 40 wskazuje na niemieckie pochodzenie ich posiadaczy i 7 na włoskie. Ponadto wyszczególnić można dwie osoby o – najprawdopodobniej – nazwiskach szkockich i jedną osobę o nazwisku węgierskim. Na liście tej 39 osób nie można zaklasyfikować etnicznie, gdyż noszą one tylko imiona, które nie wskazują jednoznacznie na pochodzenie ich posiadaczy (np. Jan, Marcin, Piotr, Bartosz) lub zostały określone wyłącznie zawodowo, jak np. szklarz, nożownik. Do polskiej grupy etnicznej zaliczyć można więc dosyć jednoznacznie 102 osoby, czyli ponad połowę ogółu (53,4%). Po ewentualnym odjęciu grupy 39 „niepewnych etnicznie” osób – co przyniesie ogólną sumę 152 osób (191 odjąć 39) – odsetek przypadający na grupę polską wynosić będzie dwie trzecie całości (67,1%). Jeżeli natomiast założymy, że większość osób z grupy o nieokreślonej przynależności była z pochodzenia Polakami, co jest bardzo prawdopodobne, to odsetek polskiej grupy etnicznej w Starej Warszawie wynosiłby

²² A. Karpiński, *Pauperes. O mieszkańcach Warszawy XVI i XVII wieku*, Warszawa 1983.

²³ W. Szaniawska, *Mieszkańcy Warszawy w latach 1525-1655*, „Rocznik Warszawski” 1966, 7, s. 118-135.

²⁴ Por. *ibidem*, s. 119-120 i 128-131.

²⁵ *Contributio Starego miasta Warsowi...*, s. 38-47.

prawie trzy czwarte całości (73,8%). Odsetek dla grupy niemieckiej jest stosunkowo wysoki i wynosi w tym wypadku ponad 20% (20,9%), a bez tzw. grupy nieokreślonej – nawet 26% (26,3%). Na konto ludności włoskiego pochodzenia odnotować możemy prawie 4% (3,7%) lub – po odliczeniu osób „niepewnych etnicznie” – 4,6%.

Trudno jednak na podstawie tych danych wysnuwać wnioski w stosunku do ogółu mieszkańców Starej Warszawy, gdyż obejmują one przypuszczalnie zaledwie 40% wszystkich osób zobowiązanych normalnie do płacenia podatków. Warto jednak zwrócić uwagę na pozycję społeczną przedstawicieli obcych grup etnicznych. Wśród siedmiu wymienionych w spisie rajców tylko jeden burmistrz, Paweł Zembrzuski, nosi nazwisko polskie, trzech nosi nazwisko niemieckie: Jan i Aleksander Gisse (Giza, Gisz) oraz Jan Corb, jeden – włoskie Mikołaj Mariani, a ponadto dwie osoby trudno jest zaklasyfikować etnicznie (jedna mogłaby należeć do grupy polskiej i jedna do włoskiej). W Radzie Miejskiej przeważały więc osoby obcego pochodzenia. Z kolei wśród czterech wymienionych ławników, trzech posiada polskie i jeden niemieckie nazwisko.

Dokonując analizy majątkowej, musimy również stwierdzić, że najbogatsi byli przybysze z zagranicy. Przy dominujących opłatach wyszczególnionych w badanym wykazie od 2 florenów do 10 florenów (uśredniona wartość to 6,6 florena), a najniższej wynoszącej 10 groszy czyli 1/3 florena (1 floren miał 30 groszy), najwięcej na kontrybucję zapłacili Łukasz Erkemberger i Petrus Kloss – obaj po 50 florenów²⁶. Niewiele mniej zapłacił ławnik Henryk (Henicz) Blumhoff, a mianowicie 40 florenów²⁷. Mniejszą opłatę wynotowano przy nazwiskach Salomona Czurholma (Czurklukena) – 30 florenów, Orlemusa, pochodzącego z Włoch – 24 floreny, wdowy po Jakubie Gisse – 23 floreny i 10 groszy, a także wdowy Erler i Hansa Corba – po 20 florenów oraz cyrulika Jana Sulcza – 18, Erarta Kleinpolta i Jana Gisse – po 15 oraz Aleksa Delpace – 14 florenów²⁸. Spośród osób z nazwiskami polskimi w gronie płatników o najwyższej stawce wymienić można rajcę Tomasza Chawłozę z 30 florenami²⁹, jego przynależność etniczna nie jest jednak całkiem pewna, a ponadto Martinusa Mińskiego z 27 florenami³⁰ oraz Stanisława Jelenia i burmistrza Pawła Zembrzuskiego – obaj po 20 florenów³¹. Znany kupiec Stanisław Baryczka (Bariczka) zapłacił mniej, bo 15 florenów, a więc tyle, co doktor Jan Radziwin (z Radzywa?)³². W gronie osób najlepiej usytuowanych majątkowo przewaga mieszczan z nazwiskami niemieckimi jest bardzo wyraźna. Po nich dopiero przychodzą kupcy i finansisci noszący nazwiska polskie oraz włoskie.

²⁶ *Ibidem*, s. 39.

²⁷ *Ibidem*, s. 40.

²⁸ *Ibidem*, s. 38-39, 41.

²⁹ *Ibidem*, s. 38.

³⁰ *Ibidem*, s. 42.

³¹ *Ibidem*, s. 39.

³² *Ibidem*, s. 40.

W wykazie uwzględniono 85 osób z oznaczeniami wskazującymi na ich działalność zawodową. Oprócz kupców grupowali się oni w 26 gałęziach rzemiosła. Jest wśród nich m.in. 21 kupców, 9 krawców, 8 złotników, 6 aptekarzy oraz po pięciu ślusarzy i kuźnierzy. W gronie kupców znajduje się 12 osób z nazwiskami niemieckimi (prawie 60%) oraz po czterech z nazwiskami włoskimi i polskimi. Wśród sześciu aptekarzy mamy do czynienia z dwoma osobami pochodzenia niemieckiego i jedną polskiego – trzy pozostałe to osoby niejednoznacznie określone etnicznie. W innych zawodach przeważają zdecydowanie osoby z nazwiskami polskimi lub nieokreślone. Niespotykana, jak na tamte czasy, jest wyraźna ich przewaga w gronie 8 złotników: 5 z nazwiskami polskimi (62,5%) i jeden z niemieckim (12,5%). Ta gałąź rzemiosła przykładowo w Krakowie i Starym Mieście Praskim obsadzona była w raczej większym lub w o wiele większym odsetku przez mistrzów z krajów niemieckich (Kraków 16-20%, Stare Miasto Praskie – 80-90%)³³. Warto zauważyć, że w wykazie występuje ponadto 10 szlachciców, prawdopodobnie jako właściciele domów na gruncie miejskim – w wyniku tego zobowiązani byli oni także do płacenia podatków.

Następny, interesujący nas tutaj wykaz to pobór podymnego z 1640 roku. Jest to źródło dostarczające informacji o większej grupie ludności Starej Warszawy³⁴. W pierwszej części obejmuje ono wykaz opłat zebranych za działalność zawodową z 15 cechów grupujących 259 osób niewymienionych imiennie oraz opłaty od 9 aptekarzy, 5 osób bez cechów (3 introligatorów, kartownika i królewskiego szklarza), 26 innych osób, 185 przekupek i przekupniów oraz 45 tzw. ludzi luźnych („łożnych”), w tym wielu „drążników” (tragarzy?). W drugiej części wyszczególnione są opłaty zebrane od nieruchomości, uwzględniające 372 domy i 338 osób – właścicieli lub komorników, wynajmujących całe domy, a więc zasadniczo osoby bardziej majątne. Analizując topografię występowania opodatkowanych nieruchomości, po pierwsze należy stwierdzić, że spisu nie przeprowadzono według ulic oraz po drugie, że ujęte w nim zostały także liczne domy z przedmieść starowarszawskich, np. z ulic: Mostowej, Długiej, Freta i Rybaki. Wykaz z 1640 roku jest z dwóch względów szczególnie interesujący. Zawiera on informacje o osobach z niższych warstw społecznych – chodzi tu o przekupki i przekupniów oraz o „ludzi luźnych”. Ponadto prezentuje pełny liczbowy przegląd mistrzów cechowych. Wykorzystując te dane, możemy przedstawić skład zawodowy ludności Starej Warszawy. Najwięcej było kramarzy-przekupniów, a mianowicie 185 osób, wśród

³³ Por. J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *op. cit.*, s. 210-211 (20% w gronie mistrzów złotniczych); L. Belzyt, *Kraków i Praga około 1600 roku...*, s. 258 (16% w gronie podatników krakowskich, oznaczonych jako złotnicy) oraz s. 243-244 (dane dla Starego Miasta Praskiego). Dla tego ostatniego miasta wiele informacji dostarcza także Z. Winter, *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách (1526-1620)*, Praha 1909, s. 32-33.

³⁴ *Rejestr poboru Starej Warszawy...*, s. 54-74.

których występuje 156 kobiet, czyli prawie 85% (!!). Inne zawody nie były już tak liczne. Wymieńmy tutaj chociaż największe z nich, a więc 36 krawców, w tym jeden dworski pracujący poza cechem krawieckim, 32 szewców, 25 piekarzy i 22 rzeźników. Poza organizacją cechową wynotowano najwięcej murarzy – 5 oraz introligatorów, malarzy i cymbalistów – po 4 osoby.

Uzupełniając dane zawodowe informacjami z dalszej części spisu, możemy stwierdzić, że w Starej Warszawie około 1640 roku czynnych zawodowo było blisko 20 większych i 20 mniejszych kupców, 299 rzemieślników (bez czeladników i uczniów), 185 kramarek i kramarzy oraz 45 robotników. Nie jest to lista pełna, gdyż nie obejmuje w całości okazałych liczbowo grup zawodowych z niższej warstwy mieszczańskiej, a zwłaszcza służby domowej, czeladników i uczniów rzemieślniczych, robotników niewykwalifikowanych (liczba 45 „ludzi luźnych” jest z pewnością niepełna) oraz grup marginesowych, jak żebracy (nazywani w źródłach dziadami i babami), prostytutki i włóczędzy. W wykazie tym nie występują także informacje o karczmarzach oraz słodownikach i gorzelnikach, których w mieście prawdopodobnie nie brakowało³⁵.

Podział etniczny mieszkańców Starej Warszawy w przypadku wykazu z 1640 roku jest również znacznie bardziej reprezentatywny niż dla spisu z 1612 roku. Spośród wszystkich 606 wymienionych imiennie osób 322 zaliczyć można do grupy polskiej, 70 do niemieckiej, 20 do włoskiej, 8 do ruskiej oraz 11 do innych grup (3 do węgierskiej, 3 do francuskiej, 2 do litewskiej, 2 do ormiańskiej i 1 do czeskiej); 175 osób pozostaje poza tym rachunkiem, gdyż oznaczenia nie pozwalają na jednoznaczne zaliczenie do którejkolwiek grupy etnicznej. Ludność polska na podstawie tych obliczeń stanowiła 53%, niemiecka 11,5%, włoska 3,3% oraz pozostali – 3%. W przypadku nieuwzględnienia osób niezaklasyfikowanych do żadnej grupy etnicznej (29%) odpowiednie odsetki będą wyższe, a mianowicie dla grupy polskiej prawie 75%, niemieckiej 16% i włoskiej 4,6%. Jeżeli większość z grupy osób niepewnych etnicznie zaliczymy do grupy polskiej, to stanowić będzie ona prawie 80% całości. Obliczone odsetki są zadziwiająco zbliżone do rezultatów z wykazu kontrybucji z 1612 roku, zwłaszcza te dotyczące ludności polskiej i włoskiej. W spisie z 1640 roku występuje znacznie wyższy odsetek osób z nieokreśloną jednoznacznie przynależnością etniczną – prawie o 10% – co bierze się z faktu, że w tym ostatnim występuje bardzo wiele osób z niższych warstw mieszczańskich – przekupnie i „ludzie luźni”, które zostały wymienione tylko z imienia. Wyraźnie dostrzegalną różnicą jest także znacznie niższy odsetek ludności niemieckiej w spisie z 1640 roku – nieomalże dokładnie o 10% (20,9% w 1612 r. do 11,6% w 1640 r. oraz bez „nieokreślonych” 26,3% do 16,2%).

³⁵ *Ibidem*, s. 54-74.

Należy przyjąć, że przedstawiciele ludności niemieckiego pochodzenia występowali znacznie częściej w bogatszej warstwie mieszkańców Warszawy, gdyż spis z 1612 roku objął w zasadzie tylko właściciele domów. Do podobnego wniosku dochodzimy także po analizie grupy „właściciele i komorników” z wykazu z 1640 roku. W grupie tej jako komornicy ujęte zostały przede wszystkim osoby wynajmujące mieszkania i nawet całe domy, a nie pojedyncze izby, a więc należące również – oprócz właściciele nieruchomości – do lepiej usytuowanych warstw społecznych. W tej grupie 338 osób znalazło się 197 z nazwiskami polskimi (58,6%), 49 z niemieckimi (14,6%), 15 z włoskimi (4,5%), 6 z ruskimi (ukraińskimi) oraz 6 z nazwiskami innych grup etnicznych. Nieokreślonych etnicznie osób było w tym gronie 63, czyli 18,75%, co dawało 10% mniej niż w gronie wszystkich nazwisk/imion z tego źródła. Nazwisk niemieckich było – jak widać – o 3% więcej. Podobna tendencja zauważalna jest też w przypadku grupy włoskiej – odsetek wzrasta o 1,2%. Wzrasta jednak także wyraźnie odsetek ludności z nazwiskami polskimi – o 5,5%. Ten ostatni wzrost – przy mniejszym odsetku osób „niepewnych” etnicznie – wskazuje, że w tej ostatniej grupie dominowała ludność pochodzenia polskiego, na co też zwróciliśmy uwagę podczas wcześniejszych obliczeń.

Nasuwa się tutaj jeszcze jeden wniosek. Różnice między odsetkami nazwisk niemieckich i włoskich obliczonymi dla całej grupy oraz dla warstwy bogatszej, aczkolwiek wyraźnie widoczne, nie były aż takie wielkie, co upoważnia nas do stwierdzenia, że przedstawiciele tych dwóch grup etnicznych znajdowali się także w średnich i nawet niższych warstwach mieszczaństwa warszawskiego. Napływ ludności cudzoziemskiej do Warszawy miał jak widać również charakter ludowy, a nie tylko ekskluzywny, obejmujący jedynie kupców i finansistów oraz wąsko wyspecjalizowanych rzemieślników i artystów. Bezpośrednim dowodem na to jest też sama lista z 1640 roku. Uwzględnia ona przykładowo 4 murarzy i 3 krawców, w tym jeden dworski, z nazwiskami niemieckimi, którzy należeli do warstwy średniej mieszczaństwa. Ponadto w warstwie najniższej – w dziale „przekupki i przekupniowie” – wynotowano 10 nazwisk niemieckich (5,4%) i jedno włoskie oraz w dziale robotników niewykwalifikowanych – „ložni” – 4 nazwiska niemieckie (8,9%) i żadnego włoskiego, ale po jednym francuskim i węgierskim. Wśród kramarzy znalazły się poza tym po jednej osobie z pochodzeniem ormiańskim, węgierskim i ruskim.

Należy tu zaznaczyć, że przypuszczalnie wszystkie osoby wymienione wyżej jako przybysze cudzoziemskiego pochodzenia wraz z upływem czasu ulegały asymilacji, a więc polonizacji. Polegała ona na przyswajaniu, a następnie przejmowaniu języka polskiego i potem także polskich obyczajów. Przy czym ten drugi proces był zdecydowanie powolniejszy. Z pewnością niezmiernie interesujące byłoby, gdybyśmy byli w stanie określić tempo i w momencie powstania źródeł stopień zaawansowania

procesu polonizacji poszczególnych osób przybywających z zagranicy, z których kilka wymieniliśmy już wyżej z nazwiska. Ze względu na stan archiwaliów jest to jednak prawie niemożliwe, a zupełnie nie do wykonania w przypadku analizy większych grup ludności. Bardziej istotny jest dla nas jednak fakt, że do Warszawy przybywali w tym okresie kupcy i finansjści oraz rzemieślnicy pochodzący z krajów niemieckich i Włoch i osiedlali się tam na stałe. W momencie przybycia mówili oni w swoim ojczystym języku i przynosili ze sobą cały bagaż kulturowy ze swojego kraju ojczystego, który był całkiem odmienny od kultury większości mieszkańców Królestwa Polskiego i większości obywateli jego miast. Kiedy w naszych obliczeniach osoby te występują po kilkunastu lub kilkudziesięciu latach pobytu w Warszawie w gronie ludności niemieckiej lub włoskiej, nie oznacza to oczywiście, że tworzyli oni odrębną mniejszość narodowościową – co absolutnie nie pasuje do realiów tamtej epoki, a jedynie odróżniali się kulturowo (język, obyczaje, tradycja rodzinna, technika pracy) i zasługują poprzez to na uwzględnienie ich jako odrębnej, chociaż niezorganizowanej wewnętrznie grupy kulturowo-etnicznej. Stosując takie rozróżnienie, chodzi nam nie o zaznaczenie podziałów, a jedynie o podkreślenie różnorodności i bogactwa kulturowego ówczesnej rezydencji królewskiej. Przy takim podejściu metodologicznym ma sens przeprowadzanie rozróżnień etnicznych na podstawie nazwisk, które wskazują prawie bezbłędnie na pochodzenie ich posiadaczy pośrednio lub bezpośrednio z krajów niemieckich czy włoskich, a więc związanych w mniejszym lub większym stopniu z tamtejszą kulturą, eksportowaną w danym momencie do Warszawy. W takim właśnie znaczeniu używam określeń etnicznych w niniejszym artykule.

Dane dostarczone przez obydwie źródła, a szczególnie pochodzące z drugiego z nich, pozwalają na wyciągnięcie już pewnych wniosków w sprawie liczby ludności Starej Warszawy w pierwszej połowie XVII wieku. Lista kontrybucji sapieżyńskiej z 1612 roku dostarcza zbyt mało informacji, można jednak sądzić, że uwzględnionych 191 podatników, to jednocześnie liczba domów w Starej Warszawie (inne wykazy podają liczbę 194 domów w 1620 r.³⁶), co mogłoby wskazywać na maksymalnie około 2-2,5 tys. mieszkańców (10-13 mieszkańców jednego domu). Na podstawie wynotowanych sum opłat z przedmieść można wnioskować – przy założeniu, że średnia opłata była tam niższa niż w mieście i wynosiła 2 floreny, a na Rybitwach 1 floren – że na Krakowskim Przedmieściu i ulicy Dziekańskiej zebrano podatek z około 80 domów, z ulic Długiej, Freta i Mostowej – z około 140 domów oraz z Rybitw – z prawie 80 domów³⁷. Razem dawałoby to około 300 domów mieszkalnych, co nie jest liczbą zawyżoną, gdyż

³⁶ Por. W. Szaniawska, *op. cit.*, s. 128.

³⁷ Liczba 80 domów na Rybitwach nie wydaje się zawyżona (raczej zaniżona), gdyż już lustracja z 1564 r. wynotowała tam 86 domów; ponadto pobrano tam podatek od 80 rybaków. Zob. Ł. Gołębiowski, *Opisanie historyczno-statystyczne...*, s. 18-19.

Wanda Szaniawska obliczyła dla tychże przedmieść dla 1594 roku 302 domy, a dla 1620 roku – 403 domy³⁸. W owych 300 domach na przedmieściach mieszkać mogło wtedy około 1800-2400 osób (6-8 osób w jednym domu). W przypadku tego źródła obliczenia te są jednak tylko prawdopodobną hipotezą. Dodając obydwie szacunki dla Starej Warszawy i jej przedmieść, otrzymujemy sumę 3800-4900 mieszkańców dla 1612 roku, co wydaje się wartością zaniżoną.

O wiele bardziej do obliczeń liczby ludności nadaje się drugie źródło, pochodzące z 1640 roku. Niestety, nie jest ono sporządzone według porządku topograficznego. Kolejno postępujące po sobie zapisy pochodzą – na ile da się je zidentyfikować – z różnych ulic samego miasta i przedmieść warszawskich. Obliczona na jego podstawie liczba domów – 372 jest więc również zdecydowanie niepełna. Dla 1620 roku istnieją dane o 194 domach w Starej Warszawie i 403 na jej przedmieściach – a więc w sumie o 597 domach³⁹. Dlatego należy wybrać inną metodę obliczeń, a mianowicie na podstawie podanej w źródle liczby podatników. Nie można uwzględnić tutaj w całości wymienionych z liczby w pierwszej części mistrzów rzemieślniczych (259 osób), gdyż powtarzają się one częściowo w dalszej części jako właściciele domów albo komornicy. Lista obejmuje 606 określonych imiennie osób, które można jednak uzupełnić o znaczną jeszcze liczbę mistrzów rzemieślniczych, którzy nie powtarzają się na dalszych stronach źródła, czyli nie są wymienieni imiennie jako właściciele domów lub komornicy. W cechu krawców było np. 35 mistrzów, a w wykazie imiennym właścicieli i komorników znajdujemy zaledwie 4 krawców. Podobnie jest z innymi zawodami. Ogółem można jeszcze dodać 215 osób. Daje nam to w sumie 821 podatników, czyli praktycznie 821 rodzin, czy też jak to się określa w literaturze fachowej – 821 gospodarstw domowych. Wanda Szaniawska przyjmuje mnożnik 5 osób na jedno gospodarstwo domowe. W tym przypadku dałoby to 4085 osób. Brak w tej liczbie, jak to zaznaczyliśmy, kilku grup z najniższej warstwy mieszczańskiej, a mianowicie czeladników i uczniów, części robotników niewykwalifikowanych i osób z marginesu społecznego. Można by szacować, że razem z nimi liczba mieszkańców Starej Warszawy i jej przedmieść wynosiła na podstawie tego źródła około 5000-5500 mieszkańców (w tym ok. 250 czeladników i 500 uczniów – 1 czeladnik i 2 uczniów na każdego mistrza).

³⁸ W. Szaniawska, *op. cit.*, s. 128. Lustracja z 1564 r.: AGAD, Warszawa Ekonomiczna, sygn. 18, mikr. 4194, Lustracje Starej i Nowej Warszawy. Lustracja z 1564 r., k. 2-5a – wymienia ona 168 domów w Starej Warszawie i 323 na jej przedmieściach. W Nowej Warszawie w 1569 roku doliczyć się miano 224 obiektów, z których płacono podatek „świętomarski” (na św. Marcina, 11 listopada) – tenże mikrofilm, k. 46. Por. też Ł. Gołębiowski, *Opisanie historyczno-statystyczne...*, s. 18-19. Autor ten, za lustracją z 1564 r., podaje trochę inne dane: w Starej Warszawie miało być 169 domów, na jej przedmieściach równe 300 domów, a w Nowej Warszawie – 204 domy.

³⁹ Por. W. Szaniawska, *op. cit.*, s. 131.

Należy stwierdzić, że jest to jeszcze niepełna liczba. Wanda Szaniawska na podstawie pełniejszych źródeł stwierdziła w Starej Warszawie i na jej przedmieściach wyższą liczbę gospodarstw domowych. Obliczenia jej nie odbiegają jednak daleko od przedstawionych powyżej. Dla miasta Starej Warszawy szacuje ona dla 1620 roku około 2200 osób oraz dla jej przedmieść około 3500 osób – razem byłoby to 5700 mieszkańców⁴⁰.

Nie jest to oczywiście całkowita liczba osób zamieszkujących aglomerację warszawską. Doliczyć do tego należy jeszcze mieszkańców Nowej Warszawy i jej niewielkich przedmieść oraz Zamku Królewskiego, czyli członków dworu monarszego i przedstawicieli duchowieństwa. W Nowej Warszawie z jej przedmieściami spisy podatkowe wynotowują około 240-280 budynków mieszkalnych⁴¹. Obliczenia Wandy Szaniawskiej oscylują dla tego okresu, od 1594 do 1620 roku, w granicach 1800-2400 osób⁴². Wraz z osobami z najniższych warstw mieszczańskich liczba mieszkańców mogłaby wynosić maksymalnie 3 tys. Dla dworu królewskiego oraz dworów magnatów przebywających często w swoich podmiejskich pałacach należałoby szacować około 3-4 tys. osób⁴³. Duchowieństwa świeckiego i zakonnego nie było w Warszawie tak dużo jak w Krakowie. Możemy tutaj założyć liczbę o połowę mniejszą – a więc 700-800 osób⁴⁴.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 131.

⁴¹ Wspomniana wyżej lustracja z 1569 r. wlicza 224 domy w Nowej Warszawie: AGAD, Warszawa Ekonomiczna, sygn. 18, mikr. 4194, k. 46; dane z innych lat – W. Szaniawska, *op. cit.*, s. 131.

⁴² W. Szaniawska, *op. cit.*, s. 131.

⁴³ O liczebności dworu Zygmunta III donoszą rachunki królewskie opublikowane w kilku pracach: W. Dobrowolska, *Do dziejów dworu królewskiego w Polsce*, „Kwartalnik Historyczny” 1934, 48, s. 319-336 (wykazy z lat 1585, 1587, 1595, 1598); Ł. Gołębiowski, *Domy i dwory w dawnej Polsce*, Lwów 1884, s. 184-189 (wykaz z 1590 r.); *Wykaz urzędów i służby dworu królewskiego w Polsce z czasów Henryka Walezego*, wyd. S. Kutrzeba, „Archiwum Komisji Historycznej PAU” 1902, 9, s. 389-406; *Ordynacja dworu Zygmunta III z 1589 roku*, oprac. K. Chłapowski, Warszawa 2004; nieopublikowane: AGAD, Archiwum Skarbu Królewskiego, Rachunki królewskie, sygn. 279, k. 3-17; sygn. 280, k. 1-214; sygn. 288, k. 1-174; sygn. 295, k. 141-164; sygn. 297, k. 66-77v, 78-84v i 86-104; sygn. 298, k. 78-161; sygn. 334, k.17-27v. sygn. 335, k. 80-86v, 120-131, 151-158, 161-173v; sygn. 336, k. 90-94v, 172-197v; sygn. 337, k. 213-218; sygn. 344, k. 194-199v, 245-249v oraz sygn. III, k. 33-36v, 88-91, 218-220. Jeden z pełniejszych spisów, z maja 1596 r., znajduje się w Szwecji: Riksarkivet, Stockholm, Extranea IX, 81, szpula 55 (mikr. w AGAD). Opracowania: F. Fuchs, *Ustrój dworu królewskiego za Stefana Batorego*, [w:] *Studia historyczne wydane ku czci Wincenta Zakrzewskiego*, Kraków 1908, s. 33-172; M. Ferenc, *Dwór Zygmunta Augusta. Organizacja i ludzie*, Kraków 1998. Szczegółowe wyczerpanie – L. Belzyt, *Kraków i Praga około 1600 roku...*, s. 120-123 – maksymalnie obsada dworu Zygmunta III podczas uroczystości wynosiła ok. 5 tys. osób (z gwardzistami i dworzanami konnymi z pocztami), natomiast w „normalnych” czasach do 3 tys. osób (dworzanie z rodzinami). Warto zajrzeć jeszcze do bardzo obszernego opracowania: W. Leitsch, *Das Leben am Hof König Sigismunds III. von Polen*, t. 1-4, Wien-Kraków 2009 (w sumie 2861 stron), zwłaszcza s. 205-673 (t. 1), które dotyczą obsady dworu.

⁴⁴ Zob. J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *op. cit.*, s. 271, 278-279; H. Gapski, *Klasztory krakowskie w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII w. Analiza przestrzenna środowisk zakonnych*, Lublin 1993, s. 222-224. Liczbę duchowieństwa świeckiego i zakonnego w aglomeracji krakowskiej w I połowie XVII w. szacuje się w tych pracach na 1500, a nawet 1900 osób.

W całej aglomeracji stołecznej według tych danych w pierwszej połowie XVII stulecia zamieszkiwałyby około 12 500-13 500 mieszkańców⁴⁵. Do 1655 roku liczba domów zmieniła się tylko w niewielkim stopniu, można przypuszczać, że przeciętnie były one większe – zwłaszcza siedziby szlachty i magnaterii na przedmieściach. Do tego czasu liczba mieszkańców aglomeracji warszawskiej przekroczyła prawdopodobnie liczbę 15 tys. Jest to o wiele mniej, niż oceniają inni badacze. Maria Bogucka liczbę mieszkańców całego zespołu szacuje na 25-30 tys. osób, ale wraz z Pragą, Skaryszewem, Nowym Leszmem i Grzybowem⁴⁶. Były to jednak niewielkie osady ze świeżo otrzymanym prawem miejskim. Łączna liczba ich mieszkańców nie mogła przekraczać w 1655 roku z pewnością granicy 4-5 tys. Autorka ta zaznacza ponadto, że jej obliczenia nie obejmują dworu królewskiego i szlachty, a więc po dodaniu ich przyjąłaby prawdopodobnie liczbę 30-35 tys. Jest to moim zdaniem o wiele za dużo. Błędnie zakłada ona, że w spisach podatkowych z tego okresu uwzględnieni zostali jedynie pełnoprawni obywatele miejscy, których utożsamia z płatnikami podatków⁴⁷. Wraz z nieuwjętymi jej zdaniem przedstawicielami biedoty liczba mieszczan podwoiłaby się i wynosiłaby około 20 tys. osób. Jak widzieliśmy w przypadku źródła z 1640 roku, uwzględnione zostały tam takie osoby jak wymienione bardzo często tylko z imienia przekupki i „łożni”, którzy z całą pewnością nie posiadali praw obywatelskich. Ten sam wniosek należy wyciągnąć po analizie krakowskich spisów podatkowych⁴⁸. Fakt, że podatki płacili także przedstawiciele plebsu potwierdza ponadto literatura fachowa w przypadku miast niemieckich⁴⁹.

Wydaje się, że wraz z wymienionymi przez Marię Bogucką miasteczkami podwarszawskimi całkowita liczba mieszkańców Warszawy z dworem królewskim, dworami magnatów i duchowieństwem w 1655 roku przekraczała – przyjmując za podstawę

⁴⁵ W. Szaniawska, *op. cit.*, s. 131; L.C. Belzyt, *Szlachta w mieście rezydencjalnym*, s. 33. Obliczenia w tej pracy, oparte także na wynikach Wandy Szaniawskiej dla 1620 r. dały maksymalną liczbę 13,5 tys. mieszkańców w całej aglomeracji warszawskiej: Stara Warszawa 194 domy – 2230 mieszkańców, Krakowskie Przedmieście 129 domów i 770 mieszkańców, ul. Długa 90 domów i 680 mieszkańców, Freta, Mostowa i Rybaki 184 domy i 1840 osób, Nalewki i Na Wale 23 domy i 130 osób oraz Nowa Warszawa 224 domy i 2330 mieszkańców – razem 7980 mieszkańców. Doliczyc trzeba jeszcze maksymalnie 4 tys. osób na dworze (w tym szlachta, często mieszkająca w swoich pałacach, dworach i na jurydykach), 700 duchowieństwa i około 800 osób „luźnych”.

⁴⁶ M. Bogucka, *op. cit.*, s. 396.

⁴⁷ M. Bogucka, *op. cit.*, s. 395-396.

⁴⁸ Por. zwłaszcza spisy z lat 1601-1607: APKr, AmKr, sygn. 2565 (kwartał grodzki), 2566 (kwartał sławkowski), 2568 (kwartał garncarski) i 2574 (kwartał rzeźnicki). Omówienie tych spisów zob. L. Belzyt, *Kraków i Praga około 1600 roku...*, s. 118.

⁴⁹ Por. np. E. Maschke, *Die Unterschichten der mittelalterlichen Städte Deutschlands*, [w:] E. Maschke, *Städte und Menschen. Beiträge zur Geschichte der Stadt, der Wirtschaft und Gesellschaft 1959-1977*, Wiesbaden 1980, s. 306-379.

spisy podatkowe – w niewielkim stopniu liczbę 20 tys.⁵⁰ Moim zdaniem jest to stan zaludnienia najbardziej prawdopodobny, odbiegający znacznie od liczb przyjmowanych najczęściej w literaturze problemu.

Porównując ten stan z sytuacją w innych stolicach Europy Środkowo-Wschodniej, a mianowicie w Pradze i Krakowie z początku XVII stulecia, należy stwierdzić, że liczbowo Warszawa nie osiągnęła kilkadziesiąt lat później jeszcze poziomu tych dwóch metropolii. Dla Pragi bowiem można dla okresu około 1610 roku szacować 49-54 tys., a dla Krakowa 34-37 tys. mieszkańców⁵¹. Wyraźnie mniejsza była też powierzchnia miast Starej i Nowej Warszawy oraz aglomeracji, otoczonej w latach 1621-1624 wałem bastionowym. Powierzchnia zespołu warszawskiego wyniosła wtedy około 100-120 ha, a obydwa miasta liczyły w tym 26 ha. W Krakowie powierzchnia otoczona murami (Kraków, Kazimierz i Wawel) wynosiła około 130 ha, a całego zespołu około 500 ha. W przypadku Pragi powierzchnia otoczona murami wynosiła ponad 700 ha⁵². Liczby te mówią już same za siebie.

O wiele mniejszy był również napływ nowych obywateli do obydwu miast warszawskich. Wynosił on średnio trochę powyżej 20 osób, kiedy do miast praskich na przełomie XVI i XVII wieku napływało 130-140 osób rocznie, a do miast krakowskich 70-90 osób⁵³. Warszawa była o wiele mniej atrakcyjna dla mieszczan niż Kraków i Praga, dlatego prawdopodobnie jako ośrodek handlu i produkcji miała ona w tym okresie jeszcze dosyć ograniczone znaczenie. Nowa rezydencja królewska była o wiele bardziej atrakcyjna dla szlachty niż dla ograniczanych wciąż politycznie i gospodarczo mieszczan.

Przyznać jednak należy, że zróżnicowanie społeczne i etniczne, aczkolwiek w mniejszych rozmiarach, procentowo nie odbiegało znacznie od normy stołecznej Krakowa. W Pradze odsetek obcokrajowców był o wiele wyższy ze względu na obecność obcego „etnicznie” dworu. Udział ludności pochodzącej z krajów niemieckich i włoskich był porównywalny z trochę wcześniejszą sytuacją w Krakowie – niektóre z naszych obliczeń wskazują nawet na procentowo większy udział ludności niemieckiej w Starej Warszawie niż w mieście Krakowie. Według zaprezentowanych wyżej obliczeń sądzić można jednak, że ekonomiczna pozycja przybyszów z Włoch była w Warszawie słabsza – w Krakowie należeli oni do absolutnej elity finansowej przed przedstawicielami

⁵⁰ Popularne oceny liczby mieszkańców Warszawy są niekiedy o wiele wyższe. Wikipedia pod hasłem *Ludność Warszawy* dla 1624 r. podaje liczbę 48 tys. mieszkańców! Nie powołano się tam na źródło tej informacji.

⁵¹ L. Belzyt, *Kraków i Praga około 1600 roku...*, s. 135; szczegółowe obliczenia na s. 105-134.

⁵² Por. *ibidem*, s. 21, 49-50.

⁵³ Na podstawie wykazów przyjęć do prawa miejskiego: *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1573-1611*; Archiv hlavního města Prahy, Staré Město, sygn. 536 oraz *Seznamy měšťanů Pražských*, I. Staré Město, wyd. J. Teige, „Almanach královského hlavního města Prahy” 1905, 8, s. 107*-157*.

ludności niemieckiej. W Warszawie prawdopodobnie ta ostatnia, biorąc pod uwagę ścisłą elitę majątkową, w I połowie XVII wieku dominowała przed grupą polską i włoską. W odróżnieniu od Krakowa nie występuje w niej prawie wcale grupa szkocka – w zauważalnej liczbie pojawia się tylko na dworze królewskim.

Podsumowując, należy stwierdzić, że Warszawa w I połowie XVII stulecia była aglomeracją miejską stosunkowo dużą z godną uwagi liczbą mieszkańców. Jej rozwój po przeniesieniu siedziby królewskiej stał się bardzo szybki, ale siłą napędową nie było mieszczaństwo, raczej słabsze ekonomicznie od mieszczaństwa krakowskiego, ale szlachta. Większą liczbę mieszkańców miały w tym czasie wciąż jeszcze takie miasta jak Gdańsk, Kraków, Lwów, Poznań i być może nawet Wilno. Biorąc pod uwagę tylko ludność mieszczańską, Warszawę wyprzedzały ponadto Toruń, Elbląg i Lublin.

Społeczeństwo miejskie było ekonomicznie zróżnicowane w stopniu podobnym jak w innych miastach. Stosunek płaconych podatków najniższych do najwyższych wynosił tam jak 1:150, co jest porównywalne z innymi miastami. Najbogatsi kupcy dysponowali już znacznym majątkiem, który jednak był jeszcze wyraźnie niższy niż np. w przypadku Krakowa. Kupiec i finansista Zygmunt Erkemberger pod koniec XVI wieku dysponował majątkiem w wysokości 50-60 tys. florenów, natomiast kupiec Melchior Walbach – około 60-100 tys. florenów⁵⁴. Ten ostatni uzyskał nobilitację najpierw z rąk cesarza Ferdynanda I (1564 r.), a następnie od króla Zygmunta Augusta (1566 r.). Posiadał dwie kamienice przy rynku Starej Warszawy, 6 domów na przedmieściach, 5 ogrodów i spichlerz. Dzierżawił także skład solny w Brześciu oraz zakupił jedną wieś, a dwie dzierżawił⁵⁵. Z kolei majątek Sebastiana Montelupiego w Krakowie i podobnie Christofa Wettengela w Pradze szacowany jest dla tego samego okresu na około 400-600 tys. florenów⁵⁶. Należy jednak zaznaczyć, że po przeniesieniu siedziby królewskiej do Warszawy fortuny kupieckie miały o wiele większe możliwości rozwoju niż 30-40 lat wcześniej, czyli w okresie, z którego pochodzą te dane dla Erkembergera i Walbacha.

⁵⁴ Zob. np. A. Karpiński, *op. cit.*, s. 34. Warto zająrzeć do starszej pracy: A. Keckowa, *Melchior Walbach. Z dziejów kupiectwa warszawskiego w XVI w.*, Warszawa 1955.

⁵⁵ *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblände bis 1806*, wyd. K.F. von Frank, t. 5, Schloss Senftenegg 1974, s. 178 (tutaj nobilitacja Walbacha z 1562 r. i bez podania imienia); *Materiały genealogiczne, nobilitacje, indygenaty w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*, oprac. A. Wajs, Warszawa 2001, s. 124 (tutaj obie daty nobilitacyjne, chociaż podano fałszywe imię cesarza – Fryderyk I).

⁵⁶ Por. D. Quirini-Popławska, *Działalność Sebastiana Montelupiego w Krakowie w drugiej połowie XVI wieku*, Kraków 1980, s. 37-39, 89-92, 179-180; R. Klier, *Wettengel von Neuenberg. Die führenden Kaufleute Prags vor der Schlacht am Weißen Berge*, „Bohemia. Jahrbuch des Collegium Carolinum” 1973, 44, s. 65-67; L. Belzyt, *Residenzen und Bürger. Kaufmännische Karrieren in Krakau und Prag an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert*, „Archiv für Kulturgeschichte” 2005, 87, s. 58-59.

Rzemiosło warszawskie było także dobrze rozwinięte i liczne, zadziwia zwłaszcza ogromna liczba kramarzy w 1640 roku, która była prawdopodobnie wyższa niż w Krakowie około 1600 roku (tam 145, ale dane nie są kompletne). Niespotykany jest ponadto fakt całkowitego braku karczmarzy – wnioskowanego przynajmniej na podstawie przytoczonych źródeł – oraz słodowników i gorzelników. Dane te pochodzą jednak tylko ze Starej Warszawy, trudno więc wyciągać ostateczne wnioski w tej sprawie.

Zróżnicowanie etniczne miasta Starej Warszawy, chociaż niewielkie w liczbach absolutnych, procentowo było już dosyć znaczne. Jak to już stwierdziliśmy, odpowiednie odsetki odpowiadały sytuacji w Krakowie. Ponadto należy założyć, że dwór królewski prezentował się w tym czasie również jako bogaty konglomerat wielu grup etnicznych, a zwłaszcza dworzan z krajów niemieckich, włoskich oraz Francji i Szkocji. Nowa Warszawa była natomiast prawie w całości opanowana przez grupę polską, co można porównać z Kazimierzem pod Krakowem lub Nowym Miastem Praskim. Każde z tych trzech miast – później założonym od miasta głównego – było osiedlem rzemieślniczym, zamieszkałym przez biedniejszą, ujednoliconą etnicznie ludność.

Na wzrost zróżnicowania etnicznego Starej Warszawy miało z pewnością wpływ przeniesienie rezydencji królewskiej. Wskazują na to przykładowo listy przyjęć do prawa miejskiego. Jeżeli obcokrajowcy na nich w latach 1506-1575 stanowili około 2-4% całości, to w latach 1575-1655 odpowiedni odsetek wynosił już 9%, a więc trzy razy więcej⁵⁷. Zróżnicowanie etniczne aglomeracji warszawskiej było w rzeczywistości prawdopodobnie jeszcze większe, niż wskazują na to dane ze spisów, gdyż np. w aktach jednej tylko parafii św. Jana w latach 1583-1655 występuje około 200 osób o nazwiskach niemieckich, ponadto 60 – o nazwiskach włoskich, 10 – o nazwiskach francuskich i 27 – o nazwiskach szkockich⁵⁸. Problem ten wymaga więc z pewnością dalszych gruntownych badań.

Bibliografia

- Album Civium Civitatis Antiquae Varsoviae. Księga przyjęć do prawa miejskiego Starej Warszawy 1506-1586*, opr. A. Bartoszewicz, Warszawa 2000.
- Ammann H., *Wie groß war die mittelalterliche Stadt?*, [w:] *Die Stadt des Mittelalters*, wyd. C. Haase, t. 1: *Begriff, Entstehung und Ausbreitung* (Wege der Forschung 243), Darmstadt 1969, s. 408-415. Archiv hlavního města Prahy zespól Staré Město, sygn. 536.

⁵⁷ Obliczenia na podstawie: *Album Civium Civitatis Antiquae Varsoviae*; AGAD, Stara Warszawa, sygn. 526, mikr. 829.

⁵⁸ Zob. B. Poznańska, *Przenikanie stanów i zróżnicowanie zawodowe ludności Starej Warszawy według metryk ślubów parafii św. Jana*, „Rocznik Warszawski” 1960, 1, s. 275-282.

Archiwum Główne Akt Dawnych

- zespół Warszawa Ekonomiczna, sygn. 18, mikr. 4194, Lustracje Starej i Nowej Warszawy;
zespół Stara Warszawa, sygn. 526, mikr. 829, Album civile (1506-1637);
zespół Nowa Warszawa, sygn. 1-6, Acta consularia;
zespół Archiwum Skarbu Królewskiego, Rachunki królewskie, sygn. 279, 280, 288, 295, 297, 298, 334, 335, 336, 337, 344, sygn. III.
- Archiwum Państwowe w Krakowie, Akta miasta Krakowa, sygn. 2565, 2566, 2568, 2574, 2526, 2542, 2555, 2559, 2586, 2587, 2588, 2590 i 2599.
- Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, Akta miasta Zielona Góra, sygn. 89/5/22, 89/5/23, 89/5/24, 89/5/26, sygn. 89/5/28.
- Belzyt L., *Kraków i Praga około 1600 roku. Porównanie topograficznych i demograficznych aspektów struktury społecznej i etnicznej dwóch metropolii Europy Środkowo-Wschodniej*, Toruń 1999.
- Belzyt L.C., *Ludność Zielonej Góry około 1700 roku. Struktura ludności w świetle spisów podatkowych*, Zielona Góra 2021.
- Belzyt L., *Residenzen und Bürger. Kaufmännische Karrieren in Krakau und Prag an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert*, „Archiv für Kulturgeschichte” 2005, 87, s. 53-77.
- Belzyt L., *Sprachlich-kulturelle Pluralität in Krakau um 1600. Versuch einer topographischen Beschreibung*, „Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung” 1998, 47, s. 49-69.
- Belzyt L.C., *Szlachta w mieście rezydencjalnym. Szlachecy obywatele Krakowa i Warszawy około 1600 roku. (Analiza porównawcza struktury)*, Zielona Góra 2011.
- Biblioteka PAN/PAU w Krakowie, Dział rękopisów, sygn. 1027, *Registr gospód uszytkich w mieście Króla JM Krakowie*, k. 0-86.
- Bieniarzówna J., Małecki J.M., *Dzieje Krakowa*, t. 2: *Kraków w wiekach XVI-XVIII*, Kraków 1994.
- Biskup M., *Die Einwohnerverzeichnisse der Stadt Mergentheim aus dem 16. Jahrhundert*, „Zeitschrift für Württembergische Landesgeschichte” 1985, 44, s. 143-163.
- Bogucka M., *Mieszczanństwo Warszawy w XVI i w pierwszej połowie XVII w.*, [w:] *Spoleczeństwo Warszawy w rozwoju historycznym*, Warszawa 1977, s. 393-421.
- Bücher K., *Die Bevölkerung von Frankfurt am Main im 14. und 15. Jahrhundert*, Tübingen 1886.
- Contributio Starego miasta Warsowi A. 1612 D.*, [w:] *Źródła do dziejów Warszawy. Rejestry podatkowe i taryfy nieruchomości 1510-1770*, wyd. A. Bardecka, J. Rutkowska, A. Sucheni-Grabowska, H. Szwankowska, Warszawa 1963, s. 38-47.
- Ditt H., *Ältere Bevölkerungs- und sozialstatistische Quellen in Westfalen. Methoden der Auswertung*, w: *Voraussetzungen und Methoden geschichtlicher Stadtforschung*, wyd. W. Ehbrecht (Stadtforschung A/7), Köln-Wien 1979, s. 111-128.
- Dobrowolska W., *Do dziejów dworu królewskiego w Polsce*, „Kwartalnik Historyczny” 1934, 48, s. 319-336.
- Ferenc M., *Dwór Zygmunta Augusta. Organizacja i ludzie*, Kraków 1998.
- Fuchs F., *Ustrój dworu królewskiego za Stefana Batorego*, [w:] *Studia historyczne wydane ku czci Wincenta Zakrzewskiego*, Kraków 1908, s. 33-172.
- Gapski H., *Klasztory krakowskie w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII w. Analiza przestrzenna środowisk zakonnych*, Lublin 1993.
- Goliński M., *Socjotopografia późnośredniowiecznego Wrocławia (przestrzeń-podatnicy-rzemiosło)*, (Acta Universitatis Wratislaviensis No 2010, Historia 134), Wrocław 1997.
- Gołębiowski Ł., *Domy i dwory w dawnej Polsce*, Lwów 1884.
- Gołębiowski Ł., *Opisanie historyczno-statystyczne miasta Warszawy*, Warszawa 1827.
- Jarzębski A., *Gościniec albo krotkie opisanie Warszawy*, wyd. W. Tomkiewicz, Warszawa 1974.
- Jarzębski A., *Gościniec albo opisanie Warszawy 1643*, wyd. W. Korotyński, Warszawa 1909.
- Kaczorowska-Pielińska E., *Przyjęcia do prawa miejskiego miasta Nowej Warszawy w latach 1477-1525*, „Rocznik Warszawski” 1969, 9, s. 264-282.

- Karpiński A., *Pauperes. O mieszkańcach Warszawy XVI i XVII wieku*, Warszawa 1983.
- Keckowa A., *Melchior Walbach. Z dziejów kupiectwa warszawskiego w XVI w.*, Warszawa 1955.
- Klier R., *Wettengel von Neuenberg. Die führenden Kaufleute Prags vor der Schlacht am Weißen Berge*, „Bohemia. Jahrbuch des Collegium Carolinum” 1973, 44, s. 43-80.
- Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507-1572* (Fontes Cracovienses, 1), wyd. J. Kielbicka, Z. Wojas, Kraków 1993.
- Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1573-1611* (Fontes Cracovienses, 2), wyd. J. Kielbicka, Z. Wojas, Kraków 1994.
- Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie w latach 1392-1506*, wyd. K. Kaczmarczyk, Kraków 1913.
- Kutrzeba S., *Ludność i majątek Kazimierza w końcu XIV stulecia*, „Rocznik Krakowski” 1900, 3, s. 183-201.
- Leitsch W., *Das Leben am Hof König Sigismunds III. von Polen*, t. 1-4, Wien-Kraków 2009.
- Małecki J.M., *Kiedy i dlaczego Kraków przestał być stolicą Polski*, „Rocznik Krakowski” 1973, 44, s. 21-36.
- Małecki J.M., *Königliche Residenz und Stadt. Der Einfluss des Hofes auf das Wirtschaftsleben Krakaus im 16. Jahrhundert*, [w:] *Krakau, Prag und Wien. Funktionen von Metropolen im frühmodernen Staat*, wyd. M. Dmitriewa, K. Lambrecht, Stuttgart 2000, s. 93-101.
- Maschke E., *Die Unterschichten der mittelalterlichen Städte Deutschlands*, [w:] E. Maschke, *Städte und Menschen. Beiträge zur Geschichte der Stadt, der Wirtschaft und Gesellschaft 1959-1977*, Wiesbaden 1980, s. 306-379.
- Materiały genealogiczne, nobilitacje, indygenaty w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*, oprac. A. Wajs, Warszawa 2001.
- Mikulski K., *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII wieku*, Toruń 1999.
- Ordynacja dworu Zygmunta III z 1589 roku*, oprac. K. Chłapowski, Warszawa 2004.
- Poznańska B., *Przenikanie stanów i zróżnicowanie zawodowe ludności Starej Warszawy według metryk ślubów parafii św. Jana*, „Rocznik Warszawski” 1960, 1, s. 275-282.
- Quirini-Popławska D., *Działalność Sebastiana Montelupiego w Krakowie w drugiej połowie XVI wieku*, Kraków 1980.
- Reincke H., *Bevölkerungsprobleme der Hansestädte*, „Hansische Geschichtsblätter” 1951, 70, s. 1-33.
- Rejestr poboru Starej Warszawy z 1640 r.*, [w:] *Zródła do dziejów Warszawy. Rejestry podatkowe i taryfy nieruchomości 1510-1770*, wyd. wyd. A. Bardecka, J. Rutkowska, A. Sucheni-Grabowska, H. Szwanowska, Warszawa 1963, s. 54-74.
- Rejestry gospód w Krakowie z lat 1632 i 1649* (Fontes Cracovienses, 11), wyd. K. Follprecht, Kraków 2005.
- Rödel W.G., *„Statistik” in vorstatistischer Zeit. Möglichkeiten und Probleme der Erforschung frühneuzeitlicher Population*, [w:] *Bevölkerungsstatistik an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit. Quellen und methodische Probleme im überregionalen Vergleich*, wyd. K. Andermann, H. Ehmer (Oberrheinische Studien 8), Sigmaringen 1990, s. 9-25.
- Samsonowicz H., *Zagadnienia demografii historycznej regionu Hanzy w XIV-XV w.*, „Zapiski Historyczne” 1963, 28, s. 523-555.
- Schuler P.-J., *Die Bevölkerung der Stadt Freiburg im Breisgau im Spätmittelalter. Möglichkeiten und Grenzen einer quantitativen Quellenanalyse*, [w:] *Voraussetzungen und Methoden geschichtlicher Städteforschung*, wyd. W. Ehbrecht (Städteforschung A/7), Köln-Wien 1979, s. 139-175.
- Seznamy měšťanů Pražských*, I. Staré Město, wyd. J. Teige, „Almanach královského hlavního města Prahy” 1905, 8, s. 107*-157*.
- Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblände bis 1806*, wyd. K.F. von Frank, t. 5, Schloss Senftenegg 1974.
- Szaniawska W., *Mieszkańcy Warszawy w latach 1525-1655*, „Rocznik Warszawski” 1966, 7, s. 118-135.
- Wiesiołowski J., *Socjotopografia późnośredniowiecznego Poznania*, Warszawa 1982.
- Winter Z., *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách (1526-1620)*, Praha 1909.

Wykaz urzędów i służby dworu królewskiego w Polsce z czasów Henryka Walezego, wyd. S. Kutrzeba, „Archiwum Komisji Historycznej PAU” 1902, 9, s. 389-406.

Źródła do dziejów Warszawy. Rejestry podatkowe i taryfy nieruchomości 1510-1770, wyd. A. Bardecka, J. Rutkowska, A. Sucheni-Grabowska, H. Szwankowska, Warszawa 1963.

LUDNOŚĆ WARSZAWY W ŚWIETLE SPISÓW PODATKOWYCH Z I POŁOWY XVII WIEKU

Streszczenie

Spisy podatkowe miast wczesnonowoczesnych zaliczają się do tzw. źródeł masowych, które umożliwiają oszacowanie liczby mieszkańców oraz ukazanie ich struktury zawodowej, majątkowej i etnicznej. Ważne jest, aby zastosować z rozwagą odpowiednie metody krytyki źródeł historycznych oraz przeliczniki, wskazujące na wielkość ówczesnej rodziny lub na liczbę osób mieszkających w jednym domu, innej dla miasta i dla przedmieść. Podczas badania przynależności kulturowo-etnicznej mieszczan (na podstawie brzmienia nazwiska) ostrożność jest szczególnie wskazana, gdyż nie jest to metoda całkowicie pewna, a osoby długo zamieszkujące miasto ulegały asymilacji kulturowej. Badane spisy fiskalne dla Starej Warszawy wskazują, że w gronie rajców oraz osób najbogatszych na początku XVII wieku bardzo silną pozycję mieli kupcy i finansjści pochodzący z krajów niemieckich. Przybysze z krajów włoskich odgrywali zdecydowanie mniejszą rolę. Ponieważ od 1611 roku Warszawa była stałą siedzibą króla, znaczące miejsce zajmowali dworzanie, w tym także szlachta. Większość ludności mieszkała na przedmieściach, gdyż dwa miasta warszawskie liczyły łącznie po około 2500 osób. Można szacować, że cały ośrodek wraz z dworem i miastami satelickimi (Praga, Skaryszew, Nowe Leszno i Grzybów) około połowy XVII wieku posiadał ponad 20 tys. mieszkańców, co jest wyraźnie mniejszym szacunkiem od sugestii Marii Boguckiej. Mieszkaństwo Warszawy było wtedy o wiele słabsze niż w Krakowie czy Pradze czeskiej. Najbogatsi kupcy i finansjści z tych ośrodków, jak Wettengel w Pradze i Montelupi w Krakowie górowali majątkowo nad Erkembergerem i Walbachem w Warszawie. Można dodać, że Stara i Nowa Warszawa liczyły razem tylko 26 ha powierzchni otoczonej murami, natomiast Kraków i Kazimierz – 120 ha, a miasta praskie – nawet 700 ha.

Słowa kluczowe: spisy podatkowe w miastach nowoczesnych, Warszawa, struktura ludności

THE POPULATION OF WARSAW IN THE LIGHT OF TAX CENSUSES FROM THE FIRST HALF OF THE 17TH CENTURY

Summary

Tax lists of early modern cities are classified as mass sources that make it possible to estimate the number of inhabitants and to show their professional, financial and ethnic structure. It is important to carefully apply appropriate methods of criticizing historical sources and conversion factors that indicate the size of the family at that time or the number of people living in one house, another for the city and the suburbs. When examining the cultural and ethnic affiliation of the townspeople (based on the wording of the surname), caution is especially recommended, because it is not a completely sure method, and people who lived in the city for a long time underwent cultural assimilation. The analyzed fiscal censuses for Old Warsaw indicate that merchants and financiers from German countries had a very strong position among the councilors and the richest at the beginning of the 17th century. The newcomers from Italian countries played a much smaller role. As Warsaw was the permanent seat of the king from 1611, courtiers, including the nobility, played an important role. Most of the population lived in the suburbs, as the two Warsaw cities had only about 2,500 people. It can be estimated that around the middle of the 17th century the entire center, together with the manor house and satellite towns (Praga, Skaryszew, Nowe

Leszno and Grzybów) had over 20,000 inhabitants, which is clearly less respectable than what Maria Bogucka suggested. The bourgeoisie of Warsaw was then much weaker than in Kraków or Czech Prague. The richest merchants and financiers from these centers, such as Wettengel in Prague and Montelupi in Kraków, towered over Erkemberger and Walbach in Warsaw. It can be added that the total area of Old and New Warsaw was only 26 ha, surrounded by walls, while Kraków and Kazimierz – 120 ha, and the cities of Prague – even 700 ha.

Keywords: tax registers in modern cities, Warsaw, population structure

DIE BEVÖLKERUNG WARSCHAUS AUFGRUND DER STEUERREGISTER AUS DER ERSTEN HÄLFTE DES 17. JAHRHUNDERTS

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Steuerregister der frühmodernen Städte rechnete man zu den sog. Massenquellen. Sie ermöglichen eine Schätzung der Einwohnerzahl sowie eine Darstellung der Berufs-, Vermögens- und ethnischen Struktur. Dabei ist es sehr wichtig, eine entsprechende Kritik der geschichtlichen Quellen zu verwenden sowie geeignete Algorithmen für die durchschnittliche Größe jeder Familie und für die Einwohnerzahl jedes Hauses zu wählen (sie ist unterschiedlich für die Stadt und für die Vorstadt). Bei der Untersuchung der kulturell-ethnischen Zugehörigkeit der Bürger (aufgrund der Namen) ist die Vorsicht besonders angesagt. Diese Methode ist sehr unsicher und Personen, die länger in einer Stadt lebten, assimilierten sich kulturell. Die untersuchten hier Steuerregister für Alt-Warschau ermöglichen eine Feststellung, dass unter den Ratsmännern und den reichsten Bürgern am Anfang des 17. Jahrhunderts eine sehr starke Stellung Kaufleute und Finanzier aus den deutschen Ländern innehatten. Zuwanderer aus Italien spielten eine untergeordnete Rolle. Seit 1611 war Warschau eine ständige Residenz des Königs und aus diesem Grund besaßen dort Hofleute und der Adel einen wesentlichen Platz. Die Mehrheit der Bevölkerung lebte in den Vorstädten, weil die beiden Warschauer Städte lediglich je 2.500 Einwohner zählten. Man kann schätzen, dass die ganze Agglomeration um die Hälfte des 17. Jahrhunderts, zusammen mit dem königlichen Hof und den Nebenstädten (Praga, Skaryszew, Nowe Leszno i Grzybów) mehr als 20.000 Einwohner hatte. Das ist bedeutend weniger, als Maria Bogucka schätzte. Die Warschauer Bürgerschaft war damals viel schwächer als die in Krakau und Prag. Die dortigen reichsten Kaufmänner und Finanzier, wie Wettengel in Prag und Montelupi in Krakau, überwogen finanziell deutlich über Erkemberger und Walbach in Warschau. Man kann noch dazu sagen, dass Alt- und Neu-Warschau zusammen lediglich 26 ha Fläche innerhalb der Mauer hatten, dagegen Krakau und Kazimierz – 120 ha und die Prager Städte – 700 ha.

Schlüsselwörter: Steuerregister in frühneuzeitlichen Städten, Warschau, Bevölkerungsstruktur